

Юлія Лещук

Вербалізація текстового концепту СМЕРТЬ у віршах Пауля Целана

У статті йдеться про моделювання текстового концепту СМЕРТЬ у віршах німецькомовного поета єврейського походження Пауля Целана. Текстовий концепт потрактовано як динамічну величину, семантичну структуру якої визначає індивідуально-авторське світовідчуття. Текстовий концепт складається з мовленнєвого та розумового планів, тобто експлікації та імплікації. Розумовий план текстового концепту СМЕРТЬ у поетичному просторі Пауля Целана моделюється крізь призму релігії та міфів, у той час як мовленнєвий план представлений сукупністю способів його мовної об'єктивації, серед яких чільне місце займають поетичні авторизми.

Ключові слова: текстовий концепт, авторизм, синестезія, оксюморон, метафора, архетип.

Постановка наукової проблеми та її значення. У поетичній картині світу Пауля Целана чільне місце займає феномен Смерті. Целанове осмислення цього феномену є індивідуально-авторським, що зумовлено, з одного боку, тогочасними подіями, з іншого – надскладною, глибоко трагічною особистістю поета.

Феномен Смерті вивчаємо в статті в поетико-когнітивній парадигмі, що визначає **актуальність** дослідження. Так, залучення поняття «текстовий концепт» дає змогу врахувати позамовний контекст і таким чином виявити специфіку поетичного осмислення Смерті. Основна **мета** статті – дослідити способи мовної об'єктивації текстового концепту СМЕРТЬ і вияв його соціально-історичної та етнокультурної специфіки в поетичній картині світу П. Целана. **Завдання** статті передбачають вивчення особливостей імпліцитного та експліцитного планів у структурі текстового концепту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. О. М. Кагановська визначає текстові концепти (далі – ТК) «як розумові утворення, що виникають у свідомості автора художнього твору під час опису об'єкта художньої реальності мовними засобами у формі тексту». ТК є двоїстою сутністю, що поєднує в собі імплікацію та експлікацію, тобто мовленнєвий та розумовий плани [2].

Розумовий план ТК СМЕРТЬ у віршовому просторі П. Целана втілює міфічні, біблійні символи, глибоко архетипний та водночас суб'єктивно-авторський.

Мовленнєвий план ТК СМЕРТЬ – це сукупність способів його вербалізації, «його матеріальна оболонка» (А. М. Приходько) або «тілесно-знакова форма» (С. Х. Ляпін).

Для творення «матеріальної оболонки» ТК СМЕРТЬ поету часто не вистачає наявних у німецькій мові лексичних засобів. Так, автор створює власні лексеми для більш образної вербалізації поняття «смерті»: «*die Tödin*» («смерть»), лексема-авторизм утворена від слова «*der Tod*»), «*übersterbensgroß*» («надсмертновеличній»), «*todlos*» («безсмертний», «без смерті»), «*das Tödlichste*» («найсмертельніше»): «*Zur Rechten – wer? Die Tödin. / Und du, zur Linken, du?*», «*In meinem zerschlossenen Knie / stand mein Vater, / über- / sterbensgroß stand er / da*», «*Es gab sich Dir in die Hand: / ein Du, todlos, / an dem alles Ich zu sich kam*», «*Wir sind bereit, das Tödlichste in uns zu tauschen*» [7, с. 242, 524, 159, 353].

Лексеми «*Tod*» («смерть») і «*Sterben*» («вмирання») беруть участь в утворенні концептуальних метафор, які позначають винятково авторське сприйняття навколишньої дійсності: «*der halbe Tod, / großgesäugt mit unserem Leben, / lag aschenbildwahr um uns her*» («половина смерті, / досхоchu напосна нашим життям, / лежала попільно-образно-правдиво навколо нас»), «*ein farbiger Tod*» («кольорова смерть»), «*du starbst nicht / den malvenfarbenen Tod*» («ти не вмириш / мальволикою смертю» [4, с. 23]), «*es geht ein kleines Sterben / umher, umher*» («ходить маленька смерть, / по колу, по колу») [7, с. 194, 424, 30, 490]. П. Целан візуалізує картину смерті: «*wenn der Boden von Tod glüht*» («коли земля палає від смерті»), «*Nur Sterben / sprüht*» («лише смерть / розбризкується») [7, с. 66, 386]; вступаючи в синестезійні поєднання, номінація «*Sterben*» імплікує також перцепційний характер Целанового образу смерті: «*Hörst du: ich rede zu dir, wenn schwül sie das Sterben vermehren*» («Чуєш: я кажу до тебе, коли вони спекотно розмножують смерть») [7, с. 15].

Аналізуючи ТК СМЕРТЬ у поетичному світі П. Целана, доречно згадати слова з Біблії: «О, смерте! який гіркий спогад про тебе для людини, яка спокійно живе у своїх володіннях, для людини, яка нічим не заклопотана і в усьому щаслива і ще у силах приймати їжу! О, смерте! утішний твій

вирок для людини, яка бідує і змагає у силах, для старого й обтяженого турботами про все, для того, хто не має надії і втратив терпіння» [1, с. 723]. Так, травматичне переживання післявоєнної дійсності абсолютно змінює традиційну атрибутику Смерті в поетичному світі П. Целана. Автор концептуалізує Смерть так:

1) СМЕРТЬ Є ПОДАРУНОК, на що вказує семантика дієслова «schenken»: «*ein Mann [...] / schenkt uns ein Grab in der Luft*» («чоловік [...] / дарує нам могилу в повітрі») [7, с. 41].

2) СМЕРТЬ Є СПОКУСА: «*du [...] / Nahmst von den Perlen, des Todes gläserner Lockung*» («ти [...] / пригостився перлинами, скляною спокусою смерті») [7, с. 420].

3) СМЕРТЬ Є ПРОДОВЖЕННЯМ ЖИТТЯ, тобто в уяві П. Целана мертві поряд, їх можна чути. Ці голоси виражаються в поетичному світі П. Целана так: мертві «шепочуть» («*Gemurmel der Toten*»), «бурчать» («*Alle die Hände: / [...] lösen den murrenden Tod in den Ranken*»), «моляться» («*die Toten – sie betteln noch, Franz*») [7, с. 392, 391, 72]. О. Пьоггелер ставить риторичне фатальне питання: «Як можна жити з їхніми голосами?» («*Wie kann man mit Stimmen der Toten leben?*») [8, с. 131]. Та ідея, що мертві вічно живі, об'єктивується в оксюмороні «*unsterblich von soviel [...] gestorbenen Toden*»:

*Mensch, – in alle
Kelche der großen
Ghetto-Rose, aus der
du uns ansiehst, unsterblich von soviel
auf Morgenwegen gestorbenen Toden*
[7, с. 154].

У єврейській релігійній традиції чільне місце посідає віра в прихід Месії, який воскресить мертвих і подарує їм вічне життя: «*Es komme, was niemals noch war! / Es komme ein Mensch aus dem Grabe*» («хай нагряне, чого не було ще ніколи! / Хай устане з могили людина») [4, с. 57] [7, с. 38]. У Старому Завіті йдеться про Божих дітей, що, немов троянди та лілії, вічно цвітуть: «Вислухайте мене, благочестиві діти, і ростіть, як троянда, що росте на полі біля потоку; виточуйте пахощі, як ливан; цвітійте, як лілея, поширюйте пахощі й співайте пісню», «Вилікую відпадіння їх, полюблю їх з благовоління; бо гнів Мій відвернувся від них. Я буду рососою для Ізраїля; він розцвіте, як лілея, і пустить корені свої, як Ливан. Розростуться гілки його, і буде краса його, як маслини, і пахощі від нього, як від Ливану» [1, с. 721, 933]. Віра у воскресіння єврейського народу в поетичних текстах П. Целана знаходить мовну об'єктивізацію в мотиві цвітіння (як початку нового життя) мертвих: «*Es wird warm in der Welt, / und die Toten / knospen und blühen*» («Тепло стає в світі, / і мертві / викидають бруньки і цвітуть»), «*es ist Zeit, dass der Stein sich zu blühen bequemt*» («Вже час, щоб каміння навчилося цвісти») [4, с. 59] [7, с. 81, 39].

4) СМЕРТЬ МАЄ ВАРТІСТЬ; це послуга або матеріальна річ, яку в буквальному смислі можна позичити: «*Den Tod / den du mir schuldig bliebst, ich / trag ihn / aus*» («смерть, / яку ти мені заборгував, я / витримаю її») [7, с. 278].

5) СМЕРТЬ МАЄ КІЛЬКІСТЬ: «*Gib mir den dritten nach dem zweiten Tod*» («дай мені третю після другої смерть»), «*Einen Tod mehr als du / bin ich gestorben, / ja, einen mehr*» («однією смертю більше, ніж ти, / я помер, / так, однією більше»), «*Die Tode und alles / aus ihnen Geborene*» («смерті і все народжене від них») [7, с. 442, 487, 155]. Кількісний характер явища смерті відіграє у віршах П. Целана неабияку стилістичну функцію: поет вказує на те, що після Аушвіцу смерть не вважають як закінчення життя, а як його зміст. При цьому варто згадати вірш Е. Фріда «*Der Überlebende (nach Auschwitz)*», в якому є такі рядки: «*Was ist Leben / nach soviel Tod? / die Schuld der Unschuld? [...] Wie oft / muss ich sterben / dafür / dass ich dort / nicht gestorben bin?*» («Що таке життя / після такої кількості смерті? / Вина невинних? [...] Як часто / мушу я вмирати / через те, / що я там / не вмер?»). Тому Целанів віршовий рядок «*einen Tod mehr als du / bin ich gestorben*» імплікує думку про те, що пам'ять про загиблих у період Голокосту робить життя ліричного героя гіршим за смерть.

У Целановому осмисленні явища смерті участь бере й архетипна семантика образів води, човна: «*Ein schöner Kahn ist der Sarg, geschnitzt im Gehölz der Gefühle*» («Чудовий човен – цей саркофаг, різьблений із деревини почуттів») [4, с. 49] [7, с. 36]. У роботах В. В. Левицького читаємо: «Використання човна (судна) у похоронному обряді пояснюється тим, що світ живих у міфології індоєвро-

пейців був відокремлений від світу мертвих водним простором, який потрібно подолати, щоб потрапити в потойбічний світ. Примітно в цьому зв'язку, що позначення понять «труп», «корабель» і «смерть» позначаються в германських, слов'янських та інших індоєвропейських мовах словами, що походять від одного й того самого кореня: гот. *naus* «труп» [...], гот. *ga-nawistrōn* «ховати» (< «відправляти на кораблі») [3, с. 65]:

*Wasserstunde, der Schuttkahn
fährt uns zu Abend, wir haben,
wie er, keine Eile, ein totes
Warum steht am Heck*

[7, с. 103].

Тому, що «вода» та «човен» (у вірші представлені лексемами «*Wasserstunde*» та «*Schuttkahn*») символізують смерть, шукаємо пояснення не лише в етимології слів, а й у міфічних текстах. Так, у теорії міфів Нортропа Фрая вода – архетипний образ, семантику якого науковець пояснює так: «Вода, звичайно, належить до світу існування, який стоїть нижче від людського життя, тобто до стану хаосу або розчинення, що відбувається після звичайної смерті або зменшення неорганічного складника. Тому душа часто представлена як така, що переправляється через воду або тоне в ній у момент смерті» [6, с. 155]. Трагічний характер життя уособлено в образі «*Schuttkahn*» («поламана баржа»); місце призначення – «*Abend*» – сигналізує про завершення людського життя, до якого спокійно й повільно («*wir haben keine Eile*») наближаються герої вірша («*wir*»). Метафоричний віршовий рядок «*ein totes / Warum steht am Heck*» («мертве Чому стоїть на кормі») повідомляє про настання абсолютного мовчання, безповоротної відсутності відповіді.

Елементи похоронного ритуалу у єврейській культурі простежуємо в текстах П. Целана. Так, відповідно до звичаїв, євреї сиплять охру (фарба червоно-брунатного або жовтого кольору) в очі покійника у знак пам'яті; вони вірять також, що таким чином забезпечують мертвим воскресіння [8, с. 79]. Отже, лексема «*Ocker*» («охра») імплікує глибокий символізм у таких віршових рядках: «*Streu Ocker in meine Augen: / du lebst nicht / mehr drin*» («Сип охру мені на очі: / ти більше / там не живеш») [7, с. 302].

Мотив *шиви*, тобто скорботи за померлими вербалізований у вірші П. Целана «*Wolfsbohne*». Суть шиви (на івриті означає «сім») пояснює рабин Й. Телушкін: «Після похорону всі повертаються додому (найкраще всього – в дім померлого) для проведення шиви. Протягом тижня родичі повинні залишатися в домі і сидіти на низьких стільцях [...]. Сім родичів покійного повинні дотримуватися шиви» [5, с. 424] (переклад – Ю. Л.). Саме мотив скорботи очевидно об'єктивується в тексті:

*Leg den Riegel vor: Es
sind Rosen im Haus.
Es sind
sieben Rosen im Haus.
Es ist
der Siebenleuchter im Haus.
Unser
Kind
weiß es und schläft.*

[7, с. 455].

Сім троянд – це сім родичів, які сидять у будинку й моляться при світлі менори (ритуального свічника – «*Siebenleuchter*»). Мотив трагізму об'єктивований у поетичній оповіді за допомогою стилістичного прийому експансії («*Es sind Rosen im Haus*» («Це є троянди в будинку»)), що є засобом інтенсифікації значення; симплоки («*Es / sind Rosen im Haus. / Es sind / sieben Rosen im Haus. / Es ist / der Siebenleuchter im Haus*»). Інтонаційно-сміслову напруженість досягається за допомогою градації, яку непоодинокі простежуємо у віршованому тексті:

*[...] Es
sind Rosen im Haus.
Es sind
sieben Rosen im Haus.*

[...]

*Mutter, ich
bin verloren.**Mutter, wir
sind verloren.*

[...]

*Mutter, es kam keine Antwort.**Mutter, es kam eine Antwort.*

[...]

Варто зазначити, що номінацію «*Mutter*» («мама») автор повторює в тексті двадцять разів. Такий ехо-повтор стилістично маркований: постійне звертання до мами вказує на те, що вона для поета жива, хоча й померла. У тексті лексема «*Mutter*» передає не лише звертання, виділяючися комою, а і є цілим – номінативним – реченням, повноцінною синтаксичною одиницею, що виражає завершену думку:

Mutter.

[7, с. 456].

Гра слів «*Mutter-Mörder*» («мама-вбивці») ґрунтується не лише на подібності звучання двох лексем, але натякає на тісний взаємозв'язок понять, які вони позначають:

*Mutter, es wohnten dort**Mörder.*

[7, с. 456].

Як відомо, мама поета стала жертвою нацизму, загинувши в Україні.

Варто зазначити, що весь віршований текст, окрім першої та останньої строф, обрамлений поетом у дужки: створюється враження ретроспекції – поет повертається в минуле, об'єктивує життєві події, які, власне, стали причиною трауру. Перша й остання строфи, лейтмотивом яких є скорбота за померлою мамою, однакові; така циклічність будови вірша натякає на те, що таке замкнуте коло, без початку і кінця, – це пам'ять.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, ТК СМЕРТЬ – індивідуально-авторська одиниця світовідчуття поета. П. Целан осмислює явище Смерті в контексті післявоєнної дійсності, звертаючися до біблійних та релігійних символів.

Одна з перспектив подальшого дослідження – комплексне вивчення текстових концептів, що знайшли мовне втілення в поетичній картині світу П. Целана.

Джерела та література

1. Біблія. Книги священного писання Старого та Нового Завітів. – К. : Вид-во Київ. Патріархії Укр. Правосл. Церкви Київ. Патріархату, 2004. – 1407 с.
2. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.05 / Кагановська Олена Марківна. – К., 2003. – 502 с.
3. Левицький В. В. Основи германістики / В. В. Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2006. – 528 с.
4. Пауль Целан. Мак і пам'ять. Поезії / Пауль Целан ; пер з нім. та післям. Петра Рихла (нім. та укр. мовами). – Чернівці : Книги – ХХІ, 2013. – 148 с.
5. Телушкин И., раввин. Энциклопедия еврейской культуры. Книга вторая. Древняя традиция в современном мире / Раввин Иосиф Телушкин ; пер. с англ. Г. Порогер, С. Демин. – Ростов н/Д : Феникс ; Краснодар : Неоглори, 2010. – 494, [2] с. – (Иудаика).
6. Фрай Нортроп. Архетипний аналіз: теорія мітів / Н. Фрай // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 142–172.
7. Celan P. Die Gedichte. Kommentierte Gesamtausgabe / P. Celan ; hrsg. Barbara Wiedemann. – Frankfurt/Main : Suhrkamp, 2005. – 1000 S.
8. Pöggeler O. Der Stein hinterm Aug: Studien zu Celans Gedichten / Otto Pöggeler. – München : Fink, 2000. – 195 S.

Лещук Юлія. Вербалізація текстового концепта СМЕРТЬ в стихотвореннях Пауля Целана. В статті йде про модельованні текстового концепта СМЕРТЬ в стихотвореннях немецкоязычного поета

еврейського походження Пауля Целана. Текстовий концепт розглядається як динамічна величина, семантичну структуру якої визначають індивідуально-авторське світоощучення. Текстовий концепт складається з мовного та умовного планів, тобто імплікації та експлікації. Умовний план текстового концепта СМЕРТЬ в поетичному просторі Пауля Целана втілює міфологічні, біблійські символи, є глибоко архетипним і одночасно суб'єктивно-авторським. Мовний план текстового концепта СМЕРТЬ – це сукупність способів його вербалізації, серед яких пріоритетними є індивідуально-авторські неологізми.

Ключевые слова: текстовий концепт, авторизм, синестезія, оксюморон, метафора, архетип.

Leshchuk Yuliya. Verbalization of the Textual Concept DEATH in the Poems of Paul Celan. The article deals with the modeling of the artistic concept PERSON in the poetry of the German speaking poet of the Jewish origin Paul Celan. The concept is considered to be a dynamic value, the semantic structure of which is predetermined both by the changes, taking place in the society and in the consciousness of a separate person. The textual concept consists of the mental and speech plans, in other words – implication and explication. The mental plan of the textual concept DEATH includes mythic, biblical symbols, is considered to be archetypical and at the same moment subjective. The speech plan of the textual concept consists of its verbalization means, the most frequent of which the Celan's authorisms are to be mentioned.

Key words: textual concept, authorism, synesthesia, oxymoron, metaphor, archetype.

Стаття надійшла до редколегії
11.04.2014 р.

УДК 811.111'372

**Леся Малімон,
Юлія Федецька**

Лінгвокультурний концепт БАТЬКІВСТВО: до постановки проблеми

У статті розглянуто теоретичні основи дослідження й сформульовано наявні підходи до вивчення лінгвокультурних концептів. Здійснено спробу обґрунтувати зміст та структуру лінгвокультурного концепту БАТЬКІВСТВО, окреслити шляхи й методи дослідження цього концепту та його актуалізацію лексичними й фразеологічними одиницями сучасної англійської мови.

Ключові слова: концепт, лінгвокультурологія, лінгвокультурний концепт, структура концепту, актуалізація концепту.

Постановка наукової проблеми та її значення. Визначальна ознака сучасної гуманітарної думки – тенденція до інтеграції дисциплін, яка особливо чітко простежується у сфері лінгвістики. Вивчення мови як багатоаспектного феномену змушує науковців відходити від принципу «лінгвістика заради лінгвістики» і сприяє появі інтегрованих дисциплін. Одна з таких дисциплін – *лінгвокультурологія* – маргінальна галузь мовознавства, наукова дисципліна синтезованого типу, що вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури та мови в процесі її функціонування з орієнтацією на сучасні пріоритети й культурні установки (систему норм та суспільних цінностей). Інакше кажучи, культура як складна семіотична система, духовне буття суспільства, особлива форма спілкування, зрештою, сукупність духовних та матеріальних цінностей, створених людьми, існує в тісному взаємозв'язку з мовою, у якій вона «вербалізується», «схоплюється» й зберігається [21, с. 303].

Звернення науковців до зв'язків мови з етнічною культурою та зі світоглядом по-новому актуалізують ідеї класиків (В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Е. Сепіра й ін.) про мову як духовну сутність етносу, унікальний і неповторний його витвір. В етнічній свідомості відображені характерні особливості та своєрідність національного характеру, що виступає визначальною величиною для формування структури мовних моделей, у межах яких здійснюється концептуалізація світу.

Особлива увага до вивчення проблеми взаємозв'язку та взаємовпливу мови й культури не випадкова, адже, як стверджує Дж. Лайонз, «Мова дає ключ до культури, провідником якої вона є», а